

Petrenko I. M. Creation and functioning in Poltava of initial national school for the Jewish girls (1896-1918)

Process of creation and functioning in Poltava of initial national school for the Jewish girls (1896-1918) is considered in the article. It is shown that this educational institution added the noticeable page to educational traditions of Poltava. Features of teaching and educational process and the teacher's contingent in it are investigated. It is proved that at the beginning of the XX century there was a process of professionalizing of women's Jewish school, which was displayed in the adaptation of school to real requirements of the population.

Keywords: initial national school for the Jewish girls, Poltava, education, teaching and educational process, the teacher, education professionalizing.

УДК 94:32.019.5(092)(477)“18”

М. М. Антощак

ГНЕДІНСЬКЕ РЕМІСНИЧЕ УЧИЛИЩЕ: ВІДКРИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ

Дослідження висвітлює історію відкриття першого центрального ремісничого училища Південної України, особливості та специфіку системи навчання закладу. Необхідність відкриття та спеціалізацію ремісничого училища автор аргументовано пов'язує з економічними потребами регіону другої половини XIX століття. Показано управлінську структуру училища, особливості навчальної програми та виховного процесу. Автор, використовуючи архівні матеріали, повідомляє про перші роки діяльності училища. Звернено увагу на позитивний вплив Гнедінського училища на економічний розвиток південної України, відкриття ремісничих класів у народних школах, підняття матеріального та морального рівнів населення.

Ключові слова. Гнедінське ремісниче училище, Товариство покращення народної праці, Катеринославські губернські земські збори, Олександрівські повітові земські збори.

Реформа 1861 року не лише прискорила розвиток капіталізму в Російській імперії загалом, та в Україні зокрема, а й змінила соціальну структуру суспільства, підвищила соціальний попит на рівень та якість освіти. Досить зловідомим у 60–70-х рр. XIX століття стало питання про розповсюдження сільськогосподарських і ремісничих знань серед селян. Це було пов'язано з тим, що в сільськогосподарському виробництві активно відбувалося запровадження машин та вдосконалених знарядь праці: кінних і парових молотарок, сівалок, косарок, культиваторів, віялок, жниварок тощо. Найбільш активно це відбувалося у Степовій Україні [1, с. 79]. З метою вирішення вказаної проблеми Вільне Економічне Товариство ще в 1878 році ставило питання розповсюдження сільськогосподарських знань серед селян, але того разу йшлося про введення їх в перелік навчальних предметів народної школи. Обрана ж комісія взагалі, запропонувала надавати елементарні знання, обмежену інформацію, вивчаючи цю галузь знань не окремим предметом, а при вивченні інших навчальних дисциплін [2, с. 310].

Розвиток аграрного сектору, як основного в економіці Катеринославської губернії, збільшення використання в сільському господарстві різноманітних машин, робили тут актуальними зазначені питання, вимагали відкриття навчального закладу такої спеціалізації [3, с. 272]. Адже не вистачало кваліфікованих робочих рук, які б могли працювати на сучасних машинах, бракувало й кадрових агрономів та інших спеціалістів сільського господарства [1, с. 78]. З метою вирішення зазначеного питання, в земських школах в 90-х роках до загальних предметів додавалися креслення, загальноосвітні відомості з географії, російської історії та природознавство. Але така підготовка випускників була недостатньою для роботи в різних галузях промисловості та сільського господарства.

Бурхливий розвиток сільського господарства в Олександрівському повіті Катеринославської губернії спричинив відкриття майстерень з виготовлення жниварок, сіялок, соломорізок. Ці факти вносили питання відкриття спеціалізованого навчального закладу в межах повіту до порядку денного. Думка про створення такого навчального закладу в межах повіту, де б готували кустарів-виробників сільськогосподарських знарядь праці, зародилася в 1869 році. Саме тоді Катеринославські губернські земські збори постановили відкрити в кожному повітовому місті по одній ремісничій школі, для чого й виділили по 3 тис. руб. повітовим земствам [4, с. 90]. Серед повітових земств на цю пропозицію відгукнулися лише Олександрівське та Верхньодніпровське. Гласний Олександрівського повітового земства Д.Т. Гнедін запропонував передати земству 12 тис. руб., оголосив про безкоштовну передачу 10 десятин землі під забудову навчального закладу в його маєтку, селищі Олександрівці. Поміщик також оголосив, що будівництво училища, майстерень, учительських квартир здійснить за власний рахунок [2, с. 328-329; 5, с.11; 6, с. 88]. Обране для будівництва місце, як зазначав відомий педагог М. Корф, для цього підходило найбільше. Адже селище розташовувалося в центрі повіту, тут знаходилося дві церкви, лікарня й земська поштова станція, будинки мирового судді, судового слідчого та земського лікаря. Місцевість була досить щільнонаселеною, поряд знаходилося село Покровка, де проживало близько 5 тисяч жителів. Але того року справу не було доведено до кінця через брак коштів.

На засіданні Училищної ради 30 травня 1870 року Д. Гнедін заявив, що обіцяні ним на вересневій сесії земських зборів кошти сумою від 10 до 12 тисяч руб. на будівництво виправного дитячого притулку, він бажав витратити на будівництво приміщення для ремісничого училища за умови, аби училище було відкрито в його маєтку, в с Олександрівці [7, арк. 100].

Цього ж року, на вересневому засіданні повітових земських зборів одним з найгостріших у порядку денному знову постало питання про ремісничу школу. Доповідач М.О. Корф заявив, що Катеринославська губерньська управа запропонувала Олександрівській повітській земській управі асигновати губерньським земством 3 тисячі руб. витратити на відкриття ремісничого училища, в якому б вихованці водночас отримували освіту й навчалися ремеслам. Микола Олександрович висловився категорично проти зазначеної пропозиції, аргументувавши свої висновки тим, що навчання грамоті повинно надаватися дітям молодшого віку, а навчання ремеслам можливо у більш пізньому віці, а саме з 14-16 років, коли вихованці фізично спроможні користуватися інструментами. Окрім цього доповідач висловив впевненість у тому, що якісним навчання ремеслам буде в тому випадку, коли для цього програма відведе достатньо часу кожного дня, але це зробить неможливим навчання грамотності. Адже у такому випадку на навчальні дисципліни буде залишатися по одній годині навантаження на день. З іншого боку, малограмотним учням, на думку гласного, буде неможливо надати якісну ремісничу освіту, адже остання передбачала знання технічного малюнка, розуміння технічної літератури. М. Корф пропонував приймати до ремісничої школи дітей не молодше 14-ти років, що ж до програми навчання, то в таких навчальних закладах більше часу, на його думку, вихованці мали навчатися в майстернях, аніж у класних кімнатах. "Реміснича школа, – сказав М.О. Корф. – не повинна навчати безграмотних, а може бути лише повторювальною й додатковою для молодих людей, які вже отримали початкову освіту". Навчати грамоті вихованців ремісничих училищ, зменшивши навантаження технічних дисциплін, Микола Олександрович вважав недоцільним ще й тому, що "така грамотність обійдеться губерньським збором занадто дорого, й мета забезпечити губернію ремісниками досягнутою не буде" [7, арк. 17 – 18; 8, с. 213].

Що ж до питання де саме існують умови для відкриття ремісничого училища (мається на увазі достатня кількість випускників початкових шкіл, що могли б стати вихованцями ремісничих училищ), М.О. Корф назвав Олександрівський повіт Катеринославської губернії. Адже в повіті кожного року більше 100 учнів випускалися народними школами, при чому рівень освіти випускників дозволяв їм вступити на навчання до ремісничого училища. У програмах народних шкіл були наявними такі навчальні дисципліни як арифметика, природознавство, читання, креслення тощо. Тож М. Корф пропонував клопотати перед губерньською управою дозволити Олександрівській управі використати надану суму на власний розсуд, а саме – на відкриття ремісничої школи. Для цього гласний Корф рекомендував доручити управі разом із гласними, яких буде обрано на зборах, та Д.Т. Гнедіним, який фінансував за власний рахунок будівництво споруди для училища, створити проект ремісничої школи, скласти детальний кошторис витрат на неї, укласти контракт з Д. Гнедіним на будівництво. Пропонував барон Корф звернутися також до уряду з клопотанням дозволити витратити із 16 тис. руб. збору за не знищення ховрахів 3 тис. руб. на облаштування школи. Після виступу М.О. Корфа Д.Т. Гнедін підтвердив свою обіцянку передати на користь ремісничої школи ділянку землі для будівлі, городу та дослідного поля. Дмитро Титович заклав маєток і витратив близько 35000 крб. на будівництво училища.

У жовтні цього ж року на засіданні Олександрівських земських зборів розглядалися питання про формування складу комісії з організації ремісничої школи та по складанню Статуту ремісничої земської школи. Не задовольнившись проектом, складеним губерньською управою, повітове земство ухвалило рішення скласти свій, розширивши навчальну програму майбутніх ремісників. Метою місцевих земців, передусім, було врахувати потреби краю в освіті селян. Не обмежуючись лише технічною освітою, до переліку дисциплін ввели й загальноосвітні навчальні предмети. Щодо переліку ремесел, навчання яким передбачалося, то програма була зорієнтована, насамперед, на ті, яких вимагала аграрна спеціалізація краю [5, с. 11; 7, арк. 51]. Члени управи в "Мнении Александровской уездной земской управы по вопросу об устройстве земской ремесленной школы в Александровском уезде" зазначили, що в середовищі селян найбільшою була потреба в технічних знаннях. Реміснича школа, на їх думку, позитивно вплине на моральний та інтелектуальний рівень сільського населення, дасть можливість покращити їх матеріальний стан. Крім того, варіант проекту губерньської управи передбачав замалу для потреб Олександрівського повіту кількість учнів училища. Для 180-тисячного населення повіту передбачувана чисельність випускників не задовольняла потреб у ремісниках. До того ж, частина з них залишалася б працювати в містах, що робило витрати місцевого земства на користь училища непродуктивними [4, с. 91; 8, с. 211 – 214]. Управа, згідно постанови зборів, у 1873 році надала міністерству народної освіти проект Статуту ремісничого училища. Документ містив інформацію про розподіл занять між класами, було вказано об'єм навантаження кожного навчального предмету [9, с. 41]. До справи написання змісту Статуту підійшли досить серйозно. Текст обговорювався спеціалістами з технічних дисциплін, сільського господарства, а також педагогіки. Після цього текст документу був затверджений міністерством народної освіти.

На жовтневому засіданні 1871 року Олександрівських повітових земських зборів знову виносилося питання відкриття ремісничої школи. Дмитро Гнедін виявив бажання укласти з управою контракт з приводу пожертвуваних ним коштів. Дмитро Титович прохав, аби витрати на оформлення контракту були здійснені за рахунок земства. М. Корф підтримав жертводавця, наголосивши при цьому: "Там, де приймається пожертва сумою 12 тисяч рублів, там не може й бути мови про декілька рублів". Пропозицію Миколи Олександровича щодо виплати витрат за рахунок земства було прийнято [8, с. 45].

Позачергові Олександрівські повітові земські збори на засіданні 7 травня 1874 року при обговоренні питання відкриття училища в с. Олександрівці постановили: беручи до уваги ті факти, що заклад матиме позитивний вплив на розповсюдження ремісничих знань серед молоді в межах губернії й що його утримання в розмірах, передбачених Статутом перебільшують фінансові можливості повітового земства, клопотати

перед Катеринославськими губернськими зборами про прийняття ними двох третин потрібної суми на утримання училища [10, с. 92].

У 1875 році земство постановило прийняти будівлі, запропоновані Д. Гнедіним, щоб відкрити тут училище. Наступного року будівництво було розпочате [11, арк. 21; 12, с. 38.]. На сесію 1878 року Д.Т. Гнедін надав доповідну записку, в якій повідомив, що зведення будівель завершено, тому він вимагає від земства остаточного рішення питання відкриття школи. У цьому ж році будівництво було оглянуто комісією на чолі з головою губернської управи, про що й було відзвітовано на губернських зборах. Було звернено увагу на необхідність відкриття в краї подібних навчальних закладів, відносну дешевість будівництва, адже із асигнованих за минулі три роки 9 тис. руб. губернських коштів залишилося 7 тис. руб. Це давало можливість на перший рік роботи училища виділити на його функціонування лише 1 тис. 600 руб., в наступні роки – 4 тис., окрім 3 тис. руб. від губернського та 2 тис. руб. від повітового земств, що мали виділятися постійно. Було зроблено висновок, що для губернського земства така сума є прийнятною [5, с. 11-12].

У 1879 році, коли будівництво було повністю завершено, повітове земство, вже в іншому складі, не виконало своєї обіцянки й клопотало про передачу училища на рахунок губернського земства. Але й тут училище виявилось непотрібним (про що з гіркотою писав М. Корф в "Голосе" та "Вестнике Европы"). За цей час Д. Гнедін отримав пропозицію від духовного відомства Олександрівського повіту передати вже побудовані будівлі єпархіальному відомству Катеринославської губернії для відкриття тут ремісничого училища для дітей церковнослужителів. Але Дмитра Титовича не задовольнив становий підхід до набору учнів училища. Лише після довгих переговорів з єпархіальним відомством, а потім з міністерством фінансів, Гнедінське ремісниче училище було відкрито Товариством покращення народної праці [13, с. 1]. Саме факт опікування училищем з боку цього Товариства відомий російський театральний діяч В. І. Немирович-Данченко назвав вирішальним для відкриття навчального закладу [14, с. 1]. Тож, історія відкриття Гнедінського ремісничого училища виявилася довгою й не була позбавлена неприємних моментів.

Перші історіографічні розвідки, що стосувалися історії відкриття Гнедінського ремісничого училища, належать краєзнавцям. Це, насамперед, публікації В. Морозюка, Н. Добровольської, Г. Мироненко, Д. Тарана. Факт відкриття навчального закладу автори пов'язують із практичними потребами регіону, спричиненими розвитком капіталістичних відносин. Автори інформують про систему навчання в училищі, звертають увагу на його специфіку [15-17]. Цікавою здається стаття працівника музею Вищого технічного училища № 75, колишнього Гнедінського ремісничого училища, Процан В. В статті, повідомляються факти біографії Дмитра Титовича, звертається увага на історію будівництва й відкриття училища [18, с. 4]. Популяризували ім'я Д.Т. Гнедіна журналістські розвідки І. Кушніренка І. та В. Жилінського. Знайомлячи читачів із видатними людьми Гуляйпільського краю, автори відводять чинне місце й Д. Гнедіну [19, 20]. Вагомий внесок у розкриття названої теми зробили науковці ЗНУ А. Карагодін, Ф. Орлянський та В. Ткаченко [21, 22, 23]. Але більшість робіт – це публікації та статті, що не містять комплексного, глибокого аналізу історії відкриття Гнедінського ремісничого училища, особливостей його навчального та виховного процесу. Більш детальну інформацію щодо біографічних даних Д.Т. Гнедіна подано Р. Марутян у її дисертаційному дослідженні, присвяченому громадсько-просвітницькій та науковій діяльності М. О. Каришева (М.О. Каришев після смерті батьків виховувався у родині Гнедіних) [24]. І все ж, окремих досліджень, присвячених історії відкриття Гнедінського ремісничого училища та перших років діяльності, його ролі для розвитку професійної освіти південної України, немає й дотепер. Недостатньо активно використовувались архівні матеріали. Запропонована стаття покликана заповнити цю прогалину у вказаній проблематиці історіографічних досліджень.

Відкриття першого в Російській імперії центрального ремісничого училища відбулося у 1883 році 8 вересня в селі Олександрівці Олександрівського повіту Катеринославської губернії (нині Покровський район Дніпропетровської області) [25, арк. 11, 128, 266; 26, с. 28]. Дмитро Титович заклад маєток і витрати близько 35000 крб. на будівництво училища. На відкритті були присутні Д. Гнедін, М. Корф, М. Каришев, предводитель дворянства Є.І. Шабельський, голова повітової управи Н.В. Сікорський, мировий суддя І.В. Гладкий, члени земства, старости, місцеві вчителі та жителі [13, с. 1].

Із перших днів свого існування училище перебувало у віданні Товариства покращення народної праці в пам'ять Царя-Визволителя Олександра II. Товариство не лише опікувалося відкриттям навчального закладу, а й після того як це відбулося, прийняло училище під свою опіку. Училище знаходилося в компетенції повітової земської управи, яка кожного року мала надавати звіти про діяльність закладу та витрати на його утримання повітовим земським зборам. Копії звітів та постанов зборів, які торкалися діяльності ремісничого училища, надсилалися ще й губернській земській управі [8, с. 216-217]. Училище, в свою чергу, повинно було надавати звіт місцевій повітській земській управі. Управа мала повноваження проводити ревізії училища, призначати та звільняти його службовців [2, с. 334].

Згідно зі Статутом в училищі існували такі управлінські структури: адміністрація та ради. Справами викладання та виховання в училищі опікувалася Навчальна рада. До її складу входили попечитель з навчальної справи, директор училища, викладачі. Господарська рада, куди ввійшли попечитель з господарських питань, директор та п'ять членів місцевого комітету Товариства покращення народної праці, контролювала фінансову та матеріальну сторони діяльності закладу. Директор призначався і звільнявся з посади земською управою. Окрім цього існувала посада голови, який обирався педагогічною радою. Статут регламентував і розміри оплати праці працівників училища. Директор отримував зарплатню 1,5 тис. руб. на рік та квартиру. Мав двох помічників, кожен з яких отримував по 600 руб. на рік. Передбачалося два майстра, кожен отримував по 500 руб. на рік [27, арк. 1 – 8].

Гнедінське ремісниче училище мало за мету готувати ремісників для потреб сільського господарства, а саме: столярів, ковалів, слюсарів. Малось на увазі, що випускники повинні були бути спеціалістами не вузької спеціалізації, а так званими нижчими механіками, тобто володіти знаннями різних напрямків. Головним вважалось, аби вони могли відремонтувати чи змайструвати власноруч сільськогосподарський реманент, використовувати в регіоні знаряддя праці. З цього приводу навіть було змінено програму, яка в першому варіанті передбачала більш теоретичний напрям навчання [25, арк. 129].

За Статутом передбачалося п'ять років навчання, три класи. В кожному із двох молодших планувався 2-х річний курс навчання, а третій, старший клас, мав тривати один рік навчання.

Умовами вступу до училища були 13 – 16-річний вік і знання курсу народної школи. Учні, маючи початковий рівень освіти, таким чином не лише повторювали вивчене в початковій школі, а й поповнювали та розвивали свої знання та навички. Уже в першому класі до програми введено два предмета, які не вивчалися в початковій школі, а саме: російська граматики та географія. За чотири роки навчання (по три години на тиждень у перші два роки та по дві години в наступні два) учні досягали досить високого рівня грамотності письма. М.О. Корф радив хоча б по одній годині на тиждень з відведеного на вивчення мови часу, використовувати для пояснювального читання. Це, на думку педагога, дало б змогу більш глибоко ознайомитися з творчістю російських письменників. Що стосувалося викладання географії, то в порівнянні з початковою школою, де учні отримували знання, що обмежувалися об'ємом книги для читання, у ремісничому училищі цю галузь знань вивчали по дві години на тиждень протягом чотирьох років. Статутом указувалися автори підручників, за якими велося навчання. Наприклад, географію вивчали за підручником Корнеля, загальну географію – за Смирновим, географію Росії – за Белохою. Хоча, як зазначав М.О. Корф, виконання вказівок Статуту буквально не вимагалось, й навіть не було бажаним. Позитивним Микола Олександрович вважав вивчення в училищі країнознавства, тобто предмета, який не передбачався програмою.

Навчальна програма училища відповідала рівню двокласних міських училищ, але була доповнена навчанням ремеслам. Значне місце в системі навчання ремісничого училища приділялося математичним та природничим наукам: на вивчення арифметики виділялося по п'ять годин на тиждень в перші два роки навчання й по одній годині на тиждень на повторення у третьому класі. На третій рік навчання учні мали ще й по три години на тиждень для вивчення алгебри та чотири години на геометрію. У п'ятому, випускному класі, крім однієї години на тиждень арифметики, учні мали по три години з фізики, початкової механіки та по дві години з хімії. До навчальних предметів, що вивчалися протягом перших чотирьох років, було включено ще історію, чистописання, малювання (на кінець навчання учні мали вміти копіювати знаряддя праці, будівлі), креслення (курс вивчався за К.З. Буницьким, відповідав вимогам сільського побуту).

Помилкою, у тому числі й з боку міністерства народної освіти, М.О. Корф вважав відсутність навантаження з таких предметів як зоологія та ботаніка, особливо тем, що стосувалися сільського господарства. Аби якось зарадити проблемі, Микола Олександрович пропонував влітку, під час канікул, проводити ботанічні екскурсії [2, с. 332-334].

Велику увагу приділяли вихованню учнів, у тому числі й релігійному. До загального курсу навчання включалося по дві години на тиждень протягом чотирьох років навчання Закон Божий, вивчався церковний спів.

Навчання ремеслам, що складало основну задачу ремісничої школи, було зорієнтовано на практичні заняття в майстернях. Перші два роки за програмою мали бути для учнів ознайомлювальними щодо усіх ремесел, тож навчали слюсарній, столярній, токарній, ковальській справам, модельній майстерності. Третій рік навчання передбачав поглиблене вивчення обраного учнем ремесла. На той час учень після 4-х років навчання досягав 18-річного віку, тобто вибір щодо власної спеціалізації був свідомим. Підводячи підсумки першого трьохріччя роботи, адміністрація училища зазначила, що підготувати кваліфікованих майстрів при такому навантаженні, коли більша частина годин припадала на класні заняття, а на практичні заняття в майстернях припадало в середньому менше 5 годин, неможливо. Тож рада вирішила відкрити 4-й рік навчання, під час якого передбачалися лише практичні заняття для удосконалення набутих навичок. Витрати на цей рік навчання учні мали сплачувати за власний рахунок, заробляючи шляхом продажу особистих виробів, тощо. У перші чотири роки навчання відводилося по чотири-п'ять годин на день на роботу в майстернях й по три-чотири години на наукові заняття в класах. П'ятий рік навчання передбачав зменшення занять у класах до двох годин на день й збільшення занять ремеслами до семи годин.

Статут чітко регламентував, які саме вміння мали отримати учні. Обов'язковим було вміти збирати та ремонтувати сільськогосподарський реманент. На практиці освоювалися навички відливати частини машин, для чого існували дві невеликі печі: мідноплавильна та чавуноплавильна. Радою було встановлено почерговість опанування учнями ремесел. Так перший клас повинен був опрацювати програму обробки дерева, тобто вони працювали в столярно-токарній майстерні, другий клас мав ковальсько-слюсарний напрям підготовки. Після закінчення другого року навчання учні мали обрати одну з пройдених спеціалізацій, яку й вивчали надалі більш поглиблено [2, с. 334].

Відносно дисципліни учнів, в Статуті зазначалося, що учні мають керуватися правилами, розробленими й затвердженими педагогічною радою. Порушників чекало покарання, але, як зазначалося у документі, не тілесні. Відмінникам освіти видавалися у вигляді нагороди набори інструментів за обраною учнем спеціальністю та грошова винагорода.

Починало працювати училище, маючи у своєму розпорядженні лише одну столярно-токарну майстерню та один навчальний клас. Особовий склад педагогічного колективу першого року навчання був таким: попечителем з навчальної частини був М. О. Корф, з господарської – Д. Т. Гнедін, директором -

А. А. Тіпольд (закінчив курс в Московському технічному училищі, інженер-технолог за фахом), законовчителем – священик Ф. Зеленський (член Училищної ради, один із кращих законовчителів повіту), викладачем класних предметів – К. І. Корененко (закінчив Керченський учительський інститут), майстром столярної справи – С. П. Кисельов (навчався в Москві, мав власну майстерню). На другий рік існування навчальний заклад поповнився новими майстернями – ковальської та слюсарної справ, майстрами - Лігусом та Бейнартом відповідно. На третій рік до колективу училища приєднався О.Н. Фіцнер, який працював викладачем та займав посаду помічника директора [25, арк. 128, 266]. Тож можна з впевненістю констатувати, що до питання підбору викладацького складу училища його керівництво підійшло досить ґрунтовно.

Для добудови й утримання училища Товариство покращення народної праці використало кошти Катеринославського губернського земства (3 тис. руб.) та Олександрівського повітового земства (2 тис. руб.). Суми отримувалися кожного року, починаючи з 1 січня 1882 року [25, арк. 129]. Саме ж Товариство виділяло по 1 тис. 800 руб. Училище заробляло певну суму за рахунок продажу власних виробів, отримувало кошти внесками членів Олександрівського Комітету Товариства, пожертвами приватних осіб та організацій, зборами від концертів та спектаклів, що проводилися силами учнів і викладачів. З 1892 року, після смерті О.І. Гнедіної, училище користувалося відсотками з 10 тис. руб., залишених попечительською, а також 2 тис. руб., отриманих за тим же заповітом на видачу безвідсоткових кредитів особам, що закінчили училище й відкривали власні майстерні в Олександрівському повіті. Серед меценатів училища, членів Олександрівського Комітету Товариства були відомі по всій Росії прізвища: С.Т. Морозов – московський фабрикант, який передав на користь училища в 1889 році 5 тис. руб., К.І. Михайлов-Стоянов – артист Імператорської Опери, В.І. Немирович-Данченко, які перераховували кошти, зібрані на їх концертах на рахунок училища. Жертвували училищу й волосні сходи, жителі яких надсилали своїх дітей на навчання – Кінсько-Роздорський та Вознесенський [28, 56 – 57; 29, арк. 12]. Утримання одного учня обходилося училищу в середньому 4 руб. 80 коп. на місяць, 57 руб. 80 коп. на рік.

Училищна рада, з метою забезпечити повіт ремісниками, оплачувала стипендії випускникам шкіл, які продовжили навчання в стінах училища. У 1881-1883 роках до Гнедінського ремісничого училища вступило 14 випускників народних шкіл Олександрівського повіту. Із них троє були стипендіатами училищної ради, а одинадцять навчалось за рахунок родин. На утримання кожного витрачалося по 360 руб. в рік. Голова училищної ради, предводитель дворянства Є. Шабельський, зазначав, що цієї кількості недостатньо, адже потреба у фахівцях такого напрямку підготовки була великою. Він наголошував, що варто було б збільшити кількість стипендіатів хоча б до десяти осіб, а в подальшому їх кількість удесятити. Через те училищна рада звернулася до земських зборів з проханням профінансувати навчання в училищі ще десятьом стипендіатам. Це мало коштувати для земства 840 руб., тобто по 120 руб. на кожного в рік. Ці витрати члени ради вважали виправданими, адже це дало б змогу десяти початковим школам отримати учителів-ремісників, відкрити ремісничі класи при народних школах [29, арк. 12]. На 1885 рік в училищі було вже 18 стипендіатів, 3 з них утримувалися Олександрівською училищною радою, 15 – повітовими земськими зборами.

Національний склад учнів Гнедінського училища на 1885-1886 н.р. був досить строкатим: українців та росіян було 54 учня, що склало 84, 4 %, євреїв – 7, що склало 10, 9 %, греків – 2 (3, 1 %), німців – 1 (16 %). З соціальним складом вихованці також представляли декілька верств: селян – 33 особи (51, 6 %), міщан – 13 (20, 3 %), дворян – 4 (6,2 %), духівництва – 8 (12, 5%), купців та греків-переселенців – 5 (7, 8%), прусських підданих – 1 (1,6%). На 1891 рік із 90 вихованців закладу 34 були селянами [14, с. 2; 28, с. 56 – 57].

Рівень навчальної підготовки вступники училища також мали різний: випускники сільських і міських початкових училищ склали 70, 3 %, це 45 чоловік, духовних училищ – 9, 4 % (6 чоловік, але 4 з них навчання не закінчили), духовні семінарії на час вступу закінчила 1 особа (це 1,6 %), двокласні та міські училища – 4 (6, 2%), військові прогімназії та гімназії – 3 особи (4,7 %), домашню підготовку мали 3 особи (4,7%) і 2 особи, це були глухонімі діти, ніде до цього не навчалися. На цей же звітний період віковий склад вихованців училища був таким: від 14 до 17 років мали 26 учнів, від 17 до 21 – 38 учнів. У третьому класі з них навчалось 14 учнів, у другому – 23, першокласників було 23 [25, арк.130].

Число учнів швидко зростало. На перший рік існування училища там навчалось 29 учнів, наступного року приєдналося ще 20, а на третій рік рада змогла прийняти лише 22 учня. Тож на 1885-1886 н.р. загалом нараховувався 71 вихованець. Семеро учнів вибуло (п'ятеро за причини низької успішності, а двоє за інших причин). У 1885-1886 н.р. на початок року навчалось 64 учня, на серпень 1886 року – 62, 58 із них – учні 1-3 класів, а 4 – практиканти, двоє залишили навчання. На 1886-1887 н.р. очікувалося збільшити кількість учнів до 90 осіб [25, арк. 128]. Збільшення кількості учнів створювало певні проблеми – збільшення вартості проживання та харчування, що, звичайно, відлякувало незаможні родини від навчання в училищі. Більша частина учнів були не місцевими жителями. Це були діти із Федорівки, Гусарки та Царекостянтинівки, що знаходилися за 50 – 60 верст. Серед бажаючих навчатися були й підлітки з селищ Майорського та Врем'євки Маріупольського повіту. Ці факти гостро поставили питання відкриття при училищі інтернату для проживання учнів, адже це дало б можливість селянам утримувати дітей під час навчання за менші кошти [13, с.1].

Інтернат було відкрито 1 листопада 1884 року. На його облаштування Д. Гнедін пожертвував ліжка, столи, посуд, матраци, ковдри, мідні рукомийки. На перший рік існування училища в інтернаті проживало 13 вихованців, а на 1885-1886 н.р. від 35 до 40. На 1886-1887 н.р. рада планувала надати можливість мешкати в інтернаті 47 учням. Оплата приватних пансіонерів складала від 3 руб. 90 коп. до 5 руб. 70 коп. на місяць. Сума включала повне утримання, у тому числі й одяг. Така невелика платня давала можливість учням із

незможних родин, навіть не маючи стипендії, навчатися в училищі [25, арк. 130]. Адже проживати в інтернаті було дешевше, ніж винаймати приватну квартиру.

У 1885 році за ініціативою місцевого Комітету Товариства поліпшення народної праці та за підтримки училищної ради було здійснено перевірку матеріальної бази, виховну та навчальну роботу Гнедінського училища. Безпосередньо перевірку здійснював викладач закладу К.І. Корененко. Метою перевірки, як було зазначено у Звіті, було донесення інформації про училище до широкого загалу, Олександрівської училищної ради, земства, гласних та вчителів. Зазначено, що й педагогічний колектив навчального закладу був зацікавлений у презентації училища населенню повіту. Тож звіт надавав досить різнопланові відомості: історію відкриття та розвитку училища за період 1883-1886 року з перспективним плануванням на наступний навчальний рік, склад учнів за національністю, соціальним станом, підготовкою, віком, інформацію про матеріальну базу закладу й т.д. Згодом частина звіту, що торкалася навчально-виховної роботи училища, увійшла до звіту Олександрівської училищної ради [25, арк. 127].

Після смерті Д. Гнедіна училищем опікувалася його дружина Ольга Іванівна. У 1891 році померла й О. І. Гнедіна, залишивши училищу 2 тис. руб., які були використані для видачі безвідсоткових позик на три роки випускникам закладу для відкриття останніми власних майстерень, утримання найбільш незможних селянських дітей, що навчалися в училищі, купівлі сировини для майстерень. Після 1891 року справами училища займався племінник О. Гнедіної Микола Олександрович Каришев, талановитий вчений, відомий економіст, статист, педагог і громадський діяч, який і став попечителем навчального закладу. Як попечитель училища, він очолював його господарську раду [25, арк. 131]. Особисто М. Каришев підбирав і викладацький склад училища, що вважався одним із кращих у губернії. На час літніх канікул Микола Олександрович, разом із іншими викладачами, проводив практичні заняття для вихованців училища, читав лекції з політичної економіки [26, с. 28].

Навчання для учнів велось безоплатно, безкоштовним було й користування підручниками та навчальними посібниками. В училищі було 18 стипендій Олександрівського повітового земства (по 100 руб.) та 8 субсидій того ж земства (по 70 руб.), а також стипендії імені Д.Т. Гнедіна та О.І. Гнедіної. Декілька учнів навчалося за рахунок М.О. Каришева. Це давало можливість утримувати безкоштовно 45% вихованців та видавати стипендії 19% учнів. На 1893 рік 42% дітей користувалися гуртожитком на пільгових умовах, мали знижену оплату і лише 20% навчалися за власний рахунок і проживали на приватних квартирах [28, с. 25 – 26].

Микола Олександрович був прихильником ідеї всебічного розвитку дітей. У Гнедінському училищі на практиці проводилося поєднання професійного навчання, трудового виховання з вихованням моральним. Училище фактично перетворилося на культурний центр повітового масштабу. Стараннями попечителя М. Каришева в училищі проходили концерти і спектаклі відомих столичних артистів, на які з'їжджалися глядачі за 50-60 верст [24, с.84]. При Гнедінському училищі був також хор і невеликий оркестр. Учні власними силами ставили спектаклі і концерти, що відбувалися при великій кількості глядачів. Один із таких заходів, вечір пам'яті М. Лермонтова, описав відомий російський композитор та театральний діяч В.І. Немирович-Данченко, який відвідав навчальний заклад у 1891 році. Володимир Іванович зазначив, що спектаклі ставилися кожного року, різні та тематикою й це, на його думку, спонукало вихованців училища нести "у свої села знання, літературні ідеали" [14, с. 3].

16 серпня 1898 року, завдяки старанням М. Каришева, поруч із ремісничим училищем була відкрита нижча "Гнедінська сільськогосподарська школа" Міністерства землеробства і державного майна першого розряду [24, с. 79]. Той факт, що кількість бажаючих вступити на навчання до школи вдвічі перевищувала кількість вакансій, говорить настільки великою була потреба місцевого населення у навчальному закладі такого типу.

М. Каришев пожертвував школі 76 десятин землі, вартістю 19 тис. руб. і 16 тис. руб. готівкою. Гнедінська сільськогосподарська школа була школою першого розряду на 120 осіб із чотирирічним терміном навчання. Вона була єдиним навчальним закладом, де могли навчатися діти селян зі знаннями початкової школи або двокласного училища. Учні одержували загальноосвітні й спеціальні знання із декількох видів ремесел. В.І. Немирович-Данченко, відвідавши училище, залишив спогади про його роботу: "На просторі неба декілька десятин раскинулись главные здания училища, кузнечные, слесарные, хозяйственные постройки. Придете вы сюда днём, вас оглушит визг пилы, стук молота о наковальню, шипение мехов, лязг из слесарки, а наверху идут классы физики, технологи, географы, истории и т.д.

...Если бы я дал вам список изделий, произведённых учениками, вы бы ахнули, насчитав до 250 наименований. Тут попадаются названия, о которых мы с вами и понятия не имели: бугеры трёхременные, галтели, зинзубели, грунтгубели, киялки, каллигаммеры, клуппы, рейсмасс, розинковки..., а также веялки, брички, косилки" [14, с. 2; 24, с. 83].

Значення Гнедінського ремісничого училища важко переоцінити, адже, залишаючись єдиною у повіті професійною школою, заклад забезпечував фахівцями не лише Катеринославську губернію. За чотири випуски з дня заснування училища закінчило курс навчання 55 чоловік. Із них 17 відкрили власні майстерні, 12 працювали вчителями в ремісничих класах при школах. Двоє працювало майстрами в самому Гнедінському училищі. Десять працювало найманими столярами, слюсарями та ковалями, двоє – народними вчителями. Лише семеро випускників не працювало за фахом, але серед них не було жодного селянина. До 1891 року курс училища закінчило 65 осіб. Із них 75% по закінченню працювало за фахом. Частина випускників відкрила власні майстерні, обладнані на кошти, заповідані дружиною засновника училища О.І. Гнедіною [14, с.2; 28, с. 56 – 57; 26, с. 110 – 115].

Такого результату, на думку І. Борця, дослідника земського руху, вдалося досягти завдяки високому рівню та науковому підходу до викладання в училищі [30, с. 28]. Із доповіді управи Олександрівським повітовим земським збором за 1900 рік відомо, що Гнедінське училище залишалось самостійним навчальним закладом, в той час як інші – Бахмутське, Новомосковське та Катеринославське – перетворилися на класи ручної праці при міських училищах, й продовжувало готувати ремісників. В училищі, як і раніше, більшу частину, а саме 70% вихованців, складали діти селян [31, арк 58 – 59].

З метою більш продуктивного використання випускників училища, в першу чергу студентів, на засіданні Олександрівських повітових земських зборів 1885 року було прийнято рішення клопотати перед міністерством народної освіти про надання їм прав без складання особливого екзамену працювати помічниками вчителів в сільських школах. Це давало можливість відкривати ремісничі класи при школах повіту. З цією ж метою земці звернулися до Центрального комітету Товариства покращення народної праці з проханням дозволити доповнити програму ремісничого училища вивченням сапожного та кравецького ремесел. Клопотання було викликано тим, що ці ремесла, окрім теслярського та столярного, були досить популярними у регіоні. Та й вивчення їх у початкових школах в позакласний час було можливим, до того ж, це мало привернути селян до шкіл [32, с. 133 – 136].

Про високий рівень викладання свідчить і факт участі вихованців училища у виставці сільськогосподарських та ремісничих виробів, що була організована Олександрівським земством у травні 1885 року в Гуляйполі. На виставці було представлено колекцію програмних виробів учнів Гнедінського училища. За розпорядженням експертної комісії колекцію було відзначено й нагороджено срібною медаллю. Самі ж експонати виставки було вирішено показати гласним на засіданні чергових повітових зборів, з тим, щоб винести подяку керівництву училища за високий рівень викладання ремесел, забезпечення вихованців матеріальною базою, не дивлячись на скрутне фінансове становище навчального закладу [32, с. 33 – 35].

Отже, Гнедінське ремісниче училище протягом довгого часу відігравало важливу роль в процесі розвитку професійної освіти в межах всієї Південної України. Забезпечуючи регіон кваліфікованими фахівцями-ремісниками різноманітних профілів, позитивно впливало на розвиток економіки краю, підняття морального і матеріального рівнів його населення.

Джерела та література

1. Тимочко Н.О. Економічна історія України / Н.О. Тимочко. – К., 2005. – 199 с.
2. Корф Н. Сельскохозяйственное и ремесленное образование народа / Николай Александрович Корф // Вестник Европы. – 1881. – № 2. – С. 308 – 337.
3. Веселовский Б.Б. История земства за сорок лет. – Т IV. / Борис Борисович Веселовский. – СПб., 1911. – 696 с.
4. Разные известия. // Народная школа. – 1877. – № 6-7. – С. 90 – 92.
5. Карышев Н. Судьбы одной земской школы / Николай Александрович Карышев // Земство. – 1881. – № 30. – С. 11 – 14.
6. Новости // Народная школа. – 1874. – № 8. – С. 88.
7. ДАЗО, ф.56. – Оп.1. – Спр.6. Протоколы Александровского уездного земского собрания очередной сессии, с 26 сентября по 3 октября 1870 г., с приложениями. – Екатеринослав. – 1871. – 181 арк.
8. Протоколы Александровского уездного земского собрания очередной сессии. С 28 сентября по 5 октября 1871 года, с приложениями. – Екатеринослав, 1872. – 336 с.
9. Отчёт Александровской уездной земской управы очередному уездному собранию 1873 г. – Екатеринослав, 1873. – 159 с.
10. Новости // Народная школа. – 1874. – № 12. – С. 92.
11. ДАЗО, ф.56. – Оп.1. – Спр.13. Отчёт Александровской уездной земской управы очередному уездному земскому собранию, 1876 года. – Екатеринослав. – 1876. – 154 арк.
12. Отчёт Александровской уездной земской управы очередному уездному земскому собранию, 1876 года. – Екатеринослав, 1876. – 215 с.
13. Гнединское ремесленное училище // Екатеринославский листок. – 1888. – № 111.
14. Немирович – Данченко В.И. Образцовая школа / Владимир Иванович Немирович – Данченко // Московская иллюстрированная газета. – 1891. – 4 августа.
15. Морозюк В. Надщерблена доля (із творчого набутку краєзнавця і публіциста у рік його 65-ліття) / Віктор Михайлович Морозюк. – Івано-Франківськ, 2003. – 255 с.
16. Добровольська Н.О., Мироненко Г.І. Розвиток початкової та спеціальної початкової освіти в Олександрівському повіті Катеринославської губернії другої половини XIX століття / Н.О. Добровольська, Г.І. Мироненко // Етнокультурні процеси на півдні України в другій половині XIX століття. Збірка наукових праць II Регіональної наукової конференції 4-5 червня 1998 р. – Запоріжжя, 1998 – С. 32-36.
17. Таран Д. Все таке нам тут рідне / Д. Таран // Радянське слово. – 1998. – 3 вересня – С.4.
18. Процан В. Гарібальді Олександрівського повіту / В. Процан // Радянське слово. – 1988. – 7 квітня.
19. Кушніренко І., Жилінський В. Барон Микола Олександрович Корф. Одержимий з провінції. Сторінки із книги життя / Іван Кирилович Кушніренко, Володимир Ілліч Жилінський. – Запоріжжя, 2010. – 222 с.
20. Кушніренко І., Жилінський В. Темирівські обрії / Іван Кирилович Кушніренко, Володимир Ілліч Жилінський. – Запоріжжя, 2004. – 158 с.
21. Карагодін А. И. История Запорожского края (1770 – 1917) / Анатолий Иванович Карагодін. – Запорожье, 1998. – 285 с.
22. Орлянский С.Ф., Ткаченко В.Г. Материалы к истории Запорожского Государственного университета. Выпуск 1 / Семён Федотович Орлянский, Виктор Григорьевич Ткаченко. – Запорожье, 1998. – 74 с.
23. Ткаченко В.Г. Професійна освіта в Олександрівському повіті / Віктор Григорович Ткаченко // Південна Україна XVIII-XIX ст. – Запоріжжя, С. 142-145.
24. Марутян Р.Р. Громадсько-просвітницька та наукова діяльність М.О. Каришева: дис. ...кандидата істор. наук / Рена Рубенівна Марутян. – Запоріжжя, 2001. – 193 с.
25. ДАЗО, ф.56. – Оп.1. – Спр.48. Отчёт Александровского уездного Училищного совета, членов его и попечителей школ о состоянии народного образования в Александровском уезде за 1885 – 1886 год. С приложениями. – Александровск. – 1887. – 152 арк.

26. Отчёт Александровской Уездной Земской Управы уездному земскому собранию XXXIX очередной сессии (1904 года) за 1903 год. – Александровск, 1905. – 213 с.
27. ДАЗО, Ф.56. – Оп.1. – Спр.33. Устав Гнединского ремесленного училища Общества улучшения народного труда, в память Царя – освободителя Александра II. – Александровск. – 1883. – 13 арк.
28. Марутян Р.Р. Н.А. Карышев – попечитель Гнединского ремесленного училища / Рена Рубенівна Марутян // Наукові доповіді студентів та аспірантів кафедри історії України ЗДУ. Випуск 4. – Запоріжжя, 1998. – С. 56-57.
29. ДАЗО, Ф.56. – Оп.1. – Спр.31. Отчёт Александровского уездного Училищного совета, членов его и попечителей школ: Е.И. Шабельско-го, Е.П. Товбича, И.Г. Василенко, В.А. Крюковича, От. С. Иванова, Д.Т. Гнедина, И.В. Гладкого и Я.П. Новицкого, о состоянии народного образования в уезде за 1882 – 1883 учебный год. – Харьков. – 1884. – 99 арк.
30. Борец И. Очерк деятельности земских учреждений Екатеринославской губернии по народному образованию / И. Борец // Сборник статей Екатеринославского научного общества по изучению края. – Екатеринослав, 1905. – С. 1-35.
31. ДАЗО, Ф.56. – Оп.1. – Спр.192. Доклад управы о земских книгоношах. Александровскому Уездному земскому собранию XXXV очередной сессии – Александровск. – 1899. – 80 арк.
32. Протоколы Александровского уездного земского собрания очередной сессии 1885 года. С приложениями. – Александровск. – 1886. – 267 с.

Антошак М. Н. Гнединское ремесленное училище: открытие и деятельность.

Статья посвящена истории открытия первого центрального ремесленного училища Южной Украины, освещению особенностей и специфики системы обучения заведения. Необходимость открытия и специализацию ремесленного училища автор аргументированно связывает с экономическими потребностями региона второй половины XIX века. Показано управленческую структуру училища, особенности учебной программы и воспитательного процесса. Используя архивные данные, автор исследования рассказывает о первых годах деятельности училища. Обращено внимание на позитивное влияние Гнединского училища на экономическое развитие южной Украины, открытие ремесленных классов в народных школах, поднятие материального и морального уровней населения.

Ключевые слова. Гнединское ремесленное училище, Общество улучшения народного труда, Екатеринославское губернское земское собрание, Александровское уездное земское собрание

Antoshchak M. M. Gnedin's craft school: opening and activity.

The article is devoted to the history of the opening the first craft school of Southern Ukraine, the describing of the features and specifics of the system of education in the establishment. The author connects the need of the opening and the specialization of the craft school with the economic needs of the region in the second half of XIX century. The author also shows the management system of the school, the features of the curriculum and educational process. Using the archive data, the author of the research tells about the first years of activity of the craft school. The author of the article pays attention on the positive effect of the Gnedin's school on the economic development of the Southern Ukraine, the opening of the craft classes in the public schools, and finally the rising of the material and moral levels of the population.

Keywords: Gnedin's vocational school, Company of improving the people's labo, Yekaterinoslav Provincial zemskoye Assembl, Alexandrov county zemstvo assembly

УДК 94(477.74)“18/19”:061.1(479.25)(479.22)

В. В. Македон

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ОБ'ЄДНАННЯ НАРОДІВ КАВКАЗУ (ВІРМЕНІВ ТА ГРУЗИНІВ) У ГРОМАДСЬКОМУ ТА КУЛЬТУРНОМУ РОЗВИТКУ ОДЕСИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

Стаття присвячена дослідженню діяльності вірменських та грузинських національно-культурних об'єднань у громадському та культурному житті Одеси кінця ХІХ – початку ХХ століття. Визначені різновиди (товариство, земляцтво), етапи, напрямки діяльності (національна консолідація та взаємодопомога) та особовий склад цих об'єднань. Стаття ґрунтується на матеріалах документів з фондів Державного архіву Одеської області та преси

Ключові слова: Одеса, вірмени, грузини, національно-культурні об'єднання

Дослідження національних процесів є одним з найважливіших напрямків сучасної історіографії, що стимульовано загостренням у світі міжнаціональних проблем, пошуком конструктивного балансу між інтересами титульних національностей та національних меншин, в умовах розвитку національних держав, громадянських, політичних, націй, посиленням глобальних, транснаціональних процесів.

Історія Одеси, одного з найбільш багатонаціональних та багатоконфесійних міст Європи, є своєрідною лабораторією, дослідження в якій дозволяють на локальному рівні зрозуміти сутність національно-культурних процесів з проекцією у сучасне та майбутнє. Метою цієї статті є дослідження діяльності вірменських та грузинських національно-культурних об'єднань у громадському та культурному житті Одеси кінця ХІХ – початку ХХ століття. Йдеться про такі форми громадських об'єднань, які не апелюючи до політики, виконували місію зміцнення національної культури своїх громад, національної консолідації, підтримки стосунків з іншими діаспорними центрами та іншими громадами, благодійності (економічної підтримки співвітчизників), репрезентації своєї культури. Головними завданнями статті є визначення